

Ensuring the effective application of the practice of the European Court of Human Rights in the civil process in Ukraine

Забезпечення ефективного застосування практики Європейського суду з прав людини у цивільному процесі України

Regina Gongalo

Key words:

Vienna Convention, Law of Ukraine, international treaties, ratification, European Court of Human Rights, judicial decision.

Ключові слова:

Віденська конвенція, Закон України, міжнародні договори, ратифікація, Європейський суд з прав людини, судове рішення.

Постановка проблеми. Загально визнано, що права і свободи людини давно вже перестали бути суто внутрішньою справою держави. Кожне демократичне суспільство сьогодні створює належні умови для застосування норм міжнародного права з питань захисту прав людини, керуючись відповідними принципами і правилами, які закріплені в документах міжнародних та європейських організацій. Тому не випадково в Основний Закон України, як і в конституції інших європейських країн, було імплементовано усі провідні положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. Для забезпечення виконання договірними сторонами їх зобов'язань 21 січня 1950 р. була створена Комісія з прав людини та Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), який після прийняття Протоколу № 11 до Конвенції функціонує на постійній основі.

Ратифікувавши Конвенцію 17 липня 1997 р., Україна взяла на себе зобов'язання подвійного спрямування: по-перше, сьогодні вона повинна виконати необхідну роботу з приведення у відповідність із Конвенцією свого національного законодавства; по-друге, ліквідувати будь-які порушення прав та свобод людини, що захищаються нею на власній території. Саме тому постає необхідність вивчити, як працюють міжнародні інструменти захисту прав людини і основоположних свобод, з'ясувати значення категорій, що вживаються у цій сфері.

Стан дослідження. Значний внесок у дослідження даного питання зробили І. Андронов, С. Головатий, В. Лутковська, В. Папілюк, С. Шевчук та ін.

Мета та завдання статті. Основною метою та завданням даної статті є відокремити основні напрямки удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики ЄСПЛ, а також охарактеризувати рівень значення рішень ЄСПЛ для цивільного процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до принципу *pacta sunt servanda*, передбаченого ст. 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р., кожна чинна міжнародна угода є обов'язковою для її учасників і повинна добросовісно виконуватися. Держава, яка погодилась на обов'язковість для неї договору і для якої договір є чинним, не може посилатися на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання нею договору (ст. 27 Віденської конвенції).

Держава, крім того, не має права посилатися на ту обставину, що її згода на обов'язковість для неї договору була виражена на порушення того чи іншого положення її внутрішнього права, яке стосується компетенції укладати договори, як на підставу недійсності її згоди, якщо тільки це порушення не було явним і не стосувалося норми її внутрішнього права особливо важливого значення (ст. 46 Віденської конвенції)¹.

¹ Віденська конвенція про право міжнародних договорів // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

Аналогічні положення містяться також в українському праві.

Зокрема, згідно з Конституцією України та Законом України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р., чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (далі – ВРУ), є частиною національного законодавства України й застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства (ст. 9 Конституції України, ч. 1 ст. 19 Закону)².

Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ч. 2 ст. 19 Закону). Крім того, у ст. 15 названого Закону передбачено, що чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права. Обов'язок забезпечувати дотримання і виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України, стежити за здійсненням прав, які випливають із таких договорів для України, покладається на Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, інші органи державної влади, до відання яких належать питання, що регулюються міжнародними договорами України (ст. 16 Закону України «Про міжнародні договори України»).

Положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 і 11 до Конвенції були імплементовані до національної правової системи Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р. із подальшими змінами.

Протоколи № 6, 12 і 13 до Конвенції були ратифіковані відповідно Законами України № 1484-III від 22 лютого 2000 р. «Про ратифікацію Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари», № 3435-IV від 09 лютого 2006 р. «Про ратифікацію Протоколів № 12 та № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» та № 318-IV від 28 листопада 2002 р. «Про ратифікацію Протоколу № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод людини, який стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин».

Таким чином, норми даного міжнародного договору та протоколів до нього, по-перше, стали невід'ємною частиною законодавства України, по-друге, мають вищу силу порівняно з усіма іншими нормативно-правовими актами, окрім Конституції України, і по-третє, повинні сумлінно виконуватися Україною відповідно до загальноновизнаного принципу міжнародного права *pacta sunt servanda*.

У нашій державі створені і продовжують вдосконалюватися належні правові механізми забезпечення прав та свобод людини і громадянина з урахуванням міжнародних стандартів із прав людини. Завданням органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади є реалізація можливостей належного застосування цих механізмів в інтересах людини³.

Становище з дотриманням прав людини в Україні є неоднаковим: у деяких сферах відзначається певний прогрес, але ще існують серйозні проблеми. Багато положень Конвенції все ще очікують на прийняття відповідних законів, тому практика додержання прав людини часто не відповідає європейським стандартам.

Розвиток і конкретизація прав та свобод нормами галузевого законодавства, відповідними законами мають свої особливості, що ґрунтуються на специфічному змісті прав і свобод, закріплених Конституцією України та Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод.

Закони, що приймаються з метою конкретизації цих прав і свобод, не можуть обмежувати останніх у їх змісті, а мають повністю відповідати змісту прав і свобод, гарантованих цією Конвенцією, відповідати міжнародно-правовим стандартам та інтересам суверенної України як держави правової і демократичної.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади України у межах своєї компетенції спрямовують свою роботу в напрямках законодавчого врегулювання існуючих проблем, організаційного сприяння дотриманню прав і свобод людини. На сьогоднішній день можна констатувати певні досягнення в цій сфері.

² Закон України «Про міжнародні договори України» // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.

³ З «Виконання рішень Європейського суду з прав людини на території України» // Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/806>.

Відповідно до Закону про ратифікацію, Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 25 Конвенції щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та ст. 46 Конвенції стосовно визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях щодо тлумачення й застосування Конвенції.

Закон про ратифікацію містить низку принципових застережень, які тимчасово звужують зміст прав, закріплених у Конвенції. На сьогодні, відповідно до Закону про ратифікацію, ч. 1 ст. 5 Конвенції застосовується в частині, що не суперечить п. 13 розділу XV «Перехідних положень» Конституції України⁴.

Верховна Рада України в липні 2000 р. прийняла в першому читанні низку законопроектів, що стосуються забезпечення виконання рішень ЄСПЛ.

Неабияке значення для забезпечення ефективного застосування практики ЄСПЛ у цивільному процесі України мають постанови пленуму Верховного Суду України (далі – ВСУ),⁵ зокрема, Постанова ВСУ «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 01 листопада 1996 р. П. 4 вищезазначеної Постанови свідчить: «Виходячи з положення ст. 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше, як міжнародний договір. У той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України»⁶.

Вагомий внесок для застосування практики ЄСПЛ є прийняття Постанови Пленуму ВСУ від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи». Відповідно до ч. 2 п. 2 вказаної Постанови, під час розгляду справ про захист гідності, честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи суди повинні враховувати положення ст. 9 Конституції України та, беручи до уваги ратифікацію Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, 11 до Конвенції та прийняття Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди також повинні застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та рішення ЄСПЛ як джерело права, а також враховувати роз'яснення постанови Пленуму ВСУ від 01 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»⁷.

Дана постанова стала підґрунтям для прийняття Пленумом ВСУ Постанови від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», п. 1 якої закріплює, що «при здійсненні правосуддя у цивільних справах суд першої інстанції, неухильно дотримуючись норм матеріального та процесуального права, повинен забезпечити їх справедливий, неупереджений та упродовж розумного, але не більше встановленого законом строку розгляд і вирішення з метою захисту порушених, невизнаних або оскаржуваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави».

Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, Цивільного процесуального кодексу України, законів України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV «Про міжнародне приватне право», від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, та положень інших законів, нормативно-правових актів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи. Зокрема, у випадку зміни розміру судового збору застосовується розмір, визначений на час вчинення певної процесуальної дії (збільшення розміру позовних

⁴ Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.

⁵ Да здравствует Европейский суд, осмысленный и беспощадный // Киевск. телеграф. – 2000. – № 20. – С. 2.

⁶ Постанова ВСУ «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 01 листопада 1996 р. // Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scourt.gov.ua/>.

⁷ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» // Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scourt.gov.ua/>.

вимог, оскарження судового рішення тощо), незважаючи на те, що при пред'явленні позову він був іншим»⁸.

Ефективне застосування практики ЄСПЛ у цивільному процесі України також забезпечує Постанова ВСУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ», ч. 2 п. 1 якої регламентує: «Суди мають враховувати, що забезпечення кожному права на справедливий суд та реалізація права особи на судовий захист мають здійснюватися з урахуванням норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також практики ЄСПЛ, які, відповідно до ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», застосовуються судами при розгляді справ як джерело права», а також п. 2 Постанови вказує: «Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції 1950 р., кожен при вирішенні спору щодо його цивільних прав та обов'язків має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом»⁹.

Що стосується строку розгляду цивільної справи, то відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка, згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України, є частиною національного законодавства України, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Постанова ВСУ від 17 жовтня 2014 р. № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» постановляє дати судам такі роз'яснення: «При здійсненні правосуддя судам слід брати до уваги те, що, відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на судовий розгляд своєї справи упродовж розумного строку».

Перебіг строків судового розгляду у цивільних справах починається з часу надходження позовної заяви до суду, а закінчується ухваленням остаточного рішення у справі, якщо воно не на користь особи, або виконанням рішення, ухваленого на користь особи.

З урахуванням практики ЄСПЛ критеріями розумних строків у цивільних справах є: правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу; поведінка органів державної влади (насамперед суду); характер процесу та його значення для заявника.

Висновки. Отже, можна зробити висновок про те, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є основою для подальшої нормотворчої діяльності, її норми мають особливе, пріоритетне значення у правовій системі України.

Таким чином, згідно зі ст. 6 Конвенції, виконання судового рішення є складовою частиною судового розгляду, завершальною стадією судового провадження. У зв'язку із цим, під час розгляду питань про відстрочку, розстрочку, зміну чи встановлення способу і порядку виконання рішення, а також під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби, судам необхідно дотримуватися вимог Конвенції щодо виконання судового рішення упродовж розумного строку.

Анотація

Стаття присвячена комплексному дослідженню окремих аспектів Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р., згідно з якою кожна чинна міжнародна угода є обов'язковою для її учасників і повинна добросовісно виконуватися. Держава, яка погодилась на обов'язковість для неї договору і для якої договір є чинним, не може посилатись на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору.

⁸ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» // Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scourt.gov.ua/>.

⁹ Постанова ВСУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» // Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scourt.gov.ua/>.

Summary

The article is devoted to a complex research of certain aspects of the Vienna Convention on the Law of Treaties of May 23, 1969, each valid international deal is mandatory for its participants and must be performed in good faith. A state, that has agreed on the binding nature of the contract for him and for which the contract is valid, cannot invoke the provisions of its internal law as an excuse for not fulfilling the contract by him.

Використана література:

1. «Виконання рішень Європейського суду з прав людини на території України» // Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/806>.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів, Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.
3. Да здравствует Европейский суд, осмысленный и беспощадный // Киевск. телеграф. – 2000. – № 20. – С. 2.
4. Закон України «Про міжнародні договори України» // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.
5. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВРУ. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Постанова Верховного Суду України від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» // Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scourt.gov.ua/>.
8. Постанова ВСУ «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 01 листопада 1996 р. // Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scourt.gov.ua/>.
9. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» // Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scourt.gov.ua/>.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» // Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scourt.gov.ua/>.

Regina Gongalo,

Candidate of Law Science, Assistant Professor,

Assistant Professor of the Department of Civil Process of the National University "Odessa Law Academy"